

Piotr Niczyporuk

Uniwersytet w Białymstoku
e-mail: p.niczyporuk@uwb.edu.pl
telefon: +48 85 745 71 62

Konrad Tomasz Tadajczyk

Uniwersytet Łódzki
e-mail: asterios@o2.pl
telefon: +48 42 635 63 02

DOI: 10.15290/mhi.2014.13.01.12

Reskrypt cesarza Hadriana o szkole epikurejskiej w Atenach

SUMMARY

The Emperor Hadrian's rescript on the epicurean school in Athens

In 121 AD, emperor Hadrian published a rescript in reply to the request submitted to the Princeps by the epicurean school in Athens via Trajan's widow, Plotina. By virtue of the emperor's constitution, head of the epicurean school at that time, Popilius Theotimos and his successors could freely select their successors irrespective of the candidate's citizenship. Yet, the reasons underlying this regulation remain unresolved and not completely clear, especially that they remained in contradiction with the valid legal order and other regulations of emperor Hadrian in this respect. Presumably, special treatment of epicureans was attributable to Trajan's widow, Plotina. Her influence onto Hadrian, who owed her much, was quite significant. Moreover, it was upon her request that the emperor's constitution was issued, which may evidence that the empress followed the epicurean philosophy, which was the source of her care for the school in Athens.

Key words: emperor, Hadrian, rescript, successor, epicurean school

Słowa kluczowe: cesarz, Hadrian, reskrypt, następca, szkoła epikurejska

Starożytni Rzymianie mieli możliwość szerszego zaznajomienia się z filozofią grecką w II wieku p.n.e. Wtedy to do Rzymu przybyło poselstwo trzech najslawniejszych w tym okresie filozofów greckich, a mianowicie: Karneadesa, Kriolaosa i Diogenesa, przedstawicieli trzech szkół filozoficznych: Akademii, Perypatu i Stoi. Prowadzili oni publiczne wykłady i dyskusje, które to zyskały

uznanie u słuchaczy. Zostali oni jednak wydaleny z Rzymu z inicjatywy Katona Starszego, który uważał ich nauki za szkodliwe¹.

W tym też czasie, za konsulatu Lucjusza Postumiusza, filozofię epikurejską² próbowali propagować dwaj przedstawiciele filozofii Ogrodu³, Alkajos i Filiskos. Z uwagi na to, że Lucjusz Postumiusz był konsulem dwukrotnie, a mianowicie w 173 i 154 roku p.n.e., nie wiadomo kiedy konkretnie uczniowie Epikura podjęli swą działalność. Na pewno jednak było to w II wieku p.n.e. Podobnie jak Karneades, Kriolaos i Diogenes zostali oni wypędzeni pod zarzutem psucia młodzieży⁴. Kolejną próbę wprowadzenia nauk Epikura do Rzymu podjęli Rzymianie: Amafinusz, Rabiriusz i Kacjusz, którzy pisali swoje utwory po łacinie. Nie zyskali oni uznania w wyższych warstwach społeczeństwa, a Cyceiron uważał ich za miernych pisarzy, którzy znajdują czytelników w warstwach plebejskich⁵. Prawdopodobnie utwory Amafinusza, Rabiriusza i Kacjusza były skierowane do czytelników niewykształconych, a przez to ograniczały się jedynie do etyki epikurejskiej i jej praktycznego zastosowania. Niestety, nie można dokładnie ustalić, kiedy owe nauki epikurejskie były głoszone w starożytnym Rzymie. Przypuszczalnie mogło się to stać pod koniec II wieku p.n.e., choć nie później niż w latach 46/45 p.n.e., gdyż tego okresu dotyczy wzmianka Cyceirona⁶. Z pewnością wielki mówca od najmłodszych lat słuchał wykładów epikurejczyków, lecz niewątpliwie był wielkim wrogiem tej szkoły filozoficznej. Powodem takiego stanowiska był stosunek uczniów Epikura do spraw publicznych, zalecających wstrzemięźliwość od udziału w życiu politycznym. Było to w sprzeczności z poglądami wielu nobilew, w tym także Cyceirona, którzy głosili wartości republikańskie i zachęcali do aktywności publicznej⁷. Dopiero w okresie napięć społecznych i nasilonej walki politycznej w starożytnym Rzymie nauka Epikura trafiła na podatny grunt. W epoce cyceironskiej przyjęło ją wielu ekwitów i arystokratów, jak chociażby Tytus Pomponiusz Attyk⁸ czy Lucjusz Kalpurniusz Pizon, teść Juliusza Cezara⁹. To właśnie powinowaty Cezara

¹ Szerzej o stosunku Katona Starszego do filozofii greckiej – zob. S. Łoś, *Wstęp*, [w:] Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie wiejskim*, przekł. i oprac. S. Łoś, Wrocław – Kraków 1956, s. LV i nast.; idem, *Rzym na rozdrożu. Studium monograficzne o Katonie Starszym*, Warszawa 1960, s. 158 i nast.

² O filozofii epikurejskiej zob. W. Tatarkiewicz, *Historia Filozofii*, t. I, Warszawa 1981, s. 138.

³ Filozofię epikurejską nazywaną filozofią Ogrodu od ogrodu z domem, który nabył Epikur w Atenach i tam założył w 306 roku p.n.e. swoją szkołę, prowadząc wykłady. Uczniów i zwolenników Epikura określano wyrażeniem „ci z Ogrodu”, zob. K. Bartol, *Wstęp*, [w:] Filodemos, *O muzyce, O utworach poetyckich, Epigramy*, przekł., wstęp i przypisy K. Bartol, Warszawa 2002, s. 9. O Epikurze pisał A. Krokiewicz, por. A. Krokiewicz, *Hedonizm Epikura*, Warszawa 1961, s. 9 i nast.

⁴ Ath., *Deipnosoph.* 12, 68, 547a; Elian, *Var. hist.* 9, 12.

⁵ Cic., *Tusc. Disput.* 4, 3, 6–7.

⁶ Zob. H. Howe, *Amafinius, Lucretius and Cicero*, „American Journal of Philology” 1951, 72, s. 57–62.

⁷ J. Korpanty, *Lukrecjusz*, Wrocław 1991, s. 24.

⁸ A. Trojnar, *Działalność kulturalna Tytusa Pomponiusza Attyka*, Katowice 1998, s. 48, s. 53.

⁹ Pizon był konsulem w 58 r. p.n.e., kiedy wygnano z Rzymu Cyceirona. Mówca uważał go za wroga

udostępnił swoją willę w Herculanium nad Zatoką Neapolitańską filozofom Syronowi i Filodemosowi. Ponadto był on twórcą kręgu epikurejczyków, w ramach którego spotykali się członkowie arystokracji rzymskiej¹⁰. Bywali tam też poeci, jak chociażby młody Wergiliusz¹¹. Niewątpliwie największe zasługi dla zapoznania Rzymian z nauką i filozofią Epikura miał Tytus Lukrecjusz Karus, który w poemacie *De rerum natura* przedstawił całościowe spojrzenie na naukę epikurejską. Utwór ten uważa się za arcydzieło literatury łacińskiej, które wywarło wpływ na rozwój poezji rzymskiej. Jest to zwięzły wykład filozofii epikurejskiej, poczynając od jej etycznych aspektów aż do fizyki i psychologii. Zatem od początku pryncypatu filozofia Ogrodu była znana i propagowana w starożytnym Rzymie, zdobywając wielu zwolenników¹².

O ile epikurejczycy prowadzili działalność w państwie rzymskim, to szkoła w Atenach, gdzie Epikur zaczął nauczać swojej filozofii podupadła i od połowy I wieku p.n.e. nie było już w niej scholarchów. Ponadto dom z ogrodem, gdzie mieściła się placówka został sprzedany i na jego miejscu miały zostać wzniesione nowe budynki. Cyceron w liście do G. Memmiusza prosi go, by zachował dom i ogród¹³. Zatem szkoła przeżywała kryzys w I wieku n.e. i nie prowadziła działalności dydaktycznej. Dopiero w II wieku n.e. sytuacja placówki uległa zmianie, gdy została ona reaktywowana i rozpoczęła działalność. Szkołą w tym czasie kierowali diadochowie (*diadochi*)¹⁴, a cesarz Marek Aureliusz nakazał finansować nawet katedrę epikurejską z publicznych pieniędzy¹⁵. Również wcześniej panujący cesarz Hadrian (117–138 n.e.) w jednym ze swoich reskryptów odniósł się do funkcjonowania szkoły Epikura w Atenach. W prezentowanym tłumaczeniu oparto się na rekonstrukcji Salvatore Riccobono, zamieszczonej w *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*, t. I, Florentiae 1941, nr 79, s. 430–431, która w niewielkim stopniu różni się zarówno od rekonstrukcji wcześniejszych, jak i późniejszych¹⁶.

i zaciekle zwalczał. Ponadto przypisywał mu wszystkie najgorsze cechy, zob. K. Bartol, op. cit., s. 15–16.

¹⁰ M. Wesoły, *Epikureizm rzymski a Lukrecjusz*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 1998, 7, s. 94.

¹¹ Wergiliusz, *Katalepton* 8.

¹² C. J. Castner, *Prosopography Of Roman Epicureans Between The Second Century B.C. And The Second Century A.D.*, Frankfurt/M., Bern, New York, Paris 1991, „Studien zur klassischen Philologie” 34, ed. M. Von Albrecht, s. 53; D. Timpe, *Der Epikureismus in der römischen Gesellschaft der Kaiserzeit* [w:] *Epikureismus in der späten Republik und der Kaiserzeit. Akten der 2. Tagung der Karl-und-Gertrud-Abel-Stiftung vom 30. September – 3. Oktober 1998 in Würzburg*, Stuttgart 2000, s. 42 i nast.

¹³ Cic., *Ad fam.* 13, 1.

¹⁴ G. Reale, *Historia Filozofii Starożytnej*, t. IV, Lublin 1999, s. 77.

¹⁵ Lukian, *Eunuch* 3; Philostrat., *Vit. Soph.* 2, 2.

¹⁶ P. F. Girard, *Textes de droit romain*, Paris 1890, s. 196; A. C. Johnson, P. R. Coleman-Norton, F. Card Bourne, *Ancient Roman Statutes. A Translation with Introduction, Commentary, Glossary and Index*, Austin 2003, s. 180, dok. 238.

[M. Annio Vero II. Cn. A]rrio Augure co[s]. | A Plotina Augusta. |

[Quod studium meum] erga sectam Epicuri sit, otimescis, d[om]ine. Huius successioni a te succurrendum | est: nam, quia n[on] licet nisi ex ciuibus Romanis adsumi diado[chum], in angustum redigitur eligendi | [facultas. | Rogo e]rgo nomime Popilli Theotimi, qui est modo diado[c]hus Athenis, ut illi permittatur a te et Graece | [t]estari circa ha[n]c partem iudiciorum suorum, quae ad diadoches ordinationem pertinet, et peregrei | nae condicionis posse substituere sibi successorem, s[ic] i[ta] suaserit profectus personae; et quod Theotimo | concesseris, uteodem iure et deinceps utantur fut[uri] diadochi sectae Epic[ur]i, eo magis, quod opseruantur, | quotiens erratum est a testatore circa electionem [di]adochi, ut communi consilio substituatur a studio | sis eiusdem sectae qui optimus erit: quod facilius fiet, si e[x] compluribus eligatur.

[I]mp. Caesar Traianus Hadrianus Aug. Popilio Theotimio. Permitto Graece testari de eis quae pertinent ad diado | chen sectae Epicureae. Set cum et facilius successorem [el]lecturus sit, si ex peregrinis quoque substituendi facul | tatem [h]abuerit, hoc etiam praesto en deinceps ceteris, q[ui] diadochen habuerint: licebit uel in pe<re>greinum uel | in ciuem Romanum ius hoc transferri.

RESKRYPT HADRIANA O SZKOLE EPIKUREJSKIEJ W ATENACH

Za konsulatu Marka Anniusza Werusa (po raz drugi) i Gnejusza Arriusza Augura.

Od Plotyny Augusty

Panie, wiesz doskonale, jaka jest moja życzliwość wobec szkoły Epikura. Powinieneś pomóc w jej sukcesji: ponieważ bowiem wolno dobierać kolejnego kierownika tylko spośród obywateli rzymskich, możliwość wyboru jest ograniczona. Proszę zatem w imieniu Popiliusa Theotimusa, który jest obecnie kierownikiem szkoły w Atenach, abyś mu zezwolił zarówno na sporządzenie testamentu w języku greckim odnośnie do tej części jego władzy, która dotyczy wyznaczenia kolejnego kierownika, jak i na to, by mógł powołać na swego następcę osobę o statusie cudzoziemca, jeśli za tym przemawiałyby osiągnięcia tej osoby. [Proszę] również, aby z tego samego prawa, które przyznasz Theotimusowi, korzystali odtąd przyszli kierownicy szkoły Epikura, tym bardziej, że przestrzega się zasady, aby – ilekroć testator pomylił się co do wyboru następcy – członkowie tejże szkoły wspólną decyzją wyznaczali na to miejsce tego, kto będzie najlepszy: to zaś łatwiej będzie można uczynić wybierając spośród większej liczby [kandydatów].

Imperator Cezar Trajan Hadrian August do Popiliusa Theotimusa. Zezwalam na sporządzenie testamentu w języku greckim odnośnie tego, co dotyczy kierownictwa szkoły epikurejskiej. Ponieważ zaś łatwiej będzie wybrać następcę, jeśli będzie wolno dokonać wyboru również spośród cudzoziemców, zgadzam się również na to, dla samego adresata, a następnie dla innych, którzy obejmą po nim kierownictwo: prawo to będzie wolno przyznawać albo cudzoziemcowi, albo obywatelowi rzymskiemu.

Do najważniejszych źródeł prawa w okresie pryncypatu, również w okresie panowania cesarza Hadriana, zaliczano konstytucje cesarskie (*constitutiones principum*), wśród których istotne miejsce zajmowały *rescripta*¹⁷. Ponadto II wiek n.e. to najbardziej twórczy okres w działalności jurysprudencki rzymskiej¹⁸. Także Hadrian był energicznym prawodawcą, o czym świadczy około 200 konstytucji cesarskich wydanych właśnie przez tego cesarza¹⁹.

W 121 roku n.e. został wydany reskrypt w odpowiedzi na prośbę, z jaką zwróciła się do Princepsa szkoła epikurejska w Atenach za pośrednictwem wdowy po Trajanie, Plotyny²⁰. Wykuto go na marmurowych tablicach, które w czterech dokumentach odkryto w Grecji, w Atenach, w 1890 roku. Pierwszy z nich zawierał datę, drugi – list cesarzowej Plotyny skierowany do cesarza Hadriana, trzeci to *epistulae* w języku greckim wdowy po Trajanie do kierownictwa szkoły²¹, zaś dopiero czwarty zawierał treść reskryptu. Natomiast przedmiotem naszego zainteresowania stała się kwestia zasadnicza rodząca problemy natury prawnej, a mianowicie prośba do Princepsa oraz jego odpowiedź w formie konstytucji cesarskiej.

Problem prawny przedstawiony do rozstrzygnięcia Hadrianowi dotyczył rozszerzenia uprawnień kierownika szkoły (*diadochus*), który każdorazowo wyznaczał swojego następcę w testamencie. Zgodnie z dotychczasowym stanem prawnym jedynie obywatel rzymski mógł pełnić tę funkcję i to miała właśnie głównie zmienić konstytucja cesarska. Miała ona rozszerzyć prawo do sukcesji i w efekcie taki ma sens rozstrzygnięcie cesarza Hadriana. Pozostają jednak nierozstrzygnięte i nie do końca jasne powody takiej regulacji. Dlaczego cesarz Hadrian zgodził się, aby ówczesny kierownik szkoły epikurejskiej, Popi-

¹⁷ G. 1, 5; por. K. Kłodziński, *Udział sekretarzy ab epistulis i a libellis w procesie tworzenia reskryptów cesarskich*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2011, 8, s. 48–67.

¹⁸ F. Casavola, *Giuristi adrianei*, Roma 2011, s. 7 i nast.

¹⁹ G. Gualandi, *Legislazione Imperiale e Giurisprudenza*, Milano 1963, s. 25 i nast.; por. T. Dydyński, *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899, s. 147 i nast.; B. D’Orgeval, *L’empereur Hadrien. Oeuvre législative et administrative*, Paris 1950, s. 317 i nast.; A. R. Birley, *Hadrian. Cesarz nieustrudzony*, przekł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002, s. 168 i nast.; K. Amielańczyk, *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006, s. 15.

²⁰ A. Wilhelm, *Ein Brief der Kaiserin Plotina*, „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien”(ÖJh) 1899, 2, s. 270–275; J. H. Oliver, *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri* (Memoirs of the American Philosophical Society), Philadelphia 1989, s. 175; E. A. Hemelrijk, *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*, London 1999, s. 111 i nast., s. 300, przyp. 83, 84; zob. T. Mommsen, *Zu der Rechtsstellung der athenischen Professoren in der römischen Kaiserzeit*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, „Romanistische Abteilung” (ZSS) 1892, 12 = 25, s. 152–153.

²¹ R. van Bremen, „Plotina to all her friends”: *The letter(s) of the Empress Plotina to the Epicureans in Athens*, „Chiron. Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts” 2005, 35, s. 499 i nast.; por. P. J. Alexander, *Letters and Speeches of the Emperor Hadrian*, „Harvard Studies in Classical Philology” (HSCP) 1938, 49, s. 160–161; W. C. McDermott, *Plotina Augusta and Nicomachus of Gerasa*, „Historia” 1977, 26, s. 172 i nast.; H. Temporini, *Die Frauen am Hofe Trajans: Ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin 1979, s. 162 i nast.

liusz Teotimos, i jego następcy mogli swobodnie dokonywać wyboru swego sukcesora bez oglądania się na kwestię obywatelstwa kandydata? Z jednej strony, Ateny jako wolne miasto w Imperium Rzymskim miały przychylność Princepsa. Cesarz wielokrotnie okazywał swoją troskę i hojność w stosunku do miast greckich²². Szczególnie było to widoczne w stosunku do Aten²³, które to odwiedził dwukrotnie i przyczynił się do rozwoju nauki, literatury i sztuki w tym mieście²⁴. Cesarz zamierzał zreformować całą administrację i prawodawstwo ateńskie, wzorując się na instytucjach starożytnego Rzymu. Chciał wspierać rozwój nowych zakładów naukowych, a szczególną opieką otaczał placówki filozoficzne i retoryczne²⁵. Jednak ów szczególny sentyment i piecza przypuszczalnie nie leżały u podłoża wydania reskryptu ustanawiającego przywileje szkole epikurejskiej. Z całą pewnością nie był jedynym i głównym powodem konstytucji cesarskiej. Sam Hadrian miał dwóch przyjaciół wśród grona filozofów. Jednym z nich był bez wątpienia Epiktet należący do grona stoików, drugim zaś bliżej nieznanym Heliodoros, o którym mowa w *Scriptores Historiae Augustae* z IV wieku n.e.

De Vita Hadriani Aelii Spartiani 16, 10: *In summa familiaritate Epictetum et Heliodorum philosophos et, ne nominatim de omnibus dicam, grammaticos, rhetores, musicos, geometras, pictores, astrologos habuit, prae ceteris, ut multi adserunt, eminente Favorino*²⁶.

Bardzo prawdopodobne, że wskazanych w *Historii Augusta* filozofów²⁷,

²² Por. K. Morawski, *Dwaj cesarze rzymscy Tyberyusz i Hadrian*, Kraków 1893, s. 102 i nast.; T. Dydyński, op. cit., s. 58, wraz z dalszą cytowaną literaturą.

²³ *De Vita Hadriani Aelii Spartiani* 13, 1: *Post haec per Asiam et insulas ad Achaiam navigavit et Eleusinia sacra exemplo Herculis Philippique suscepit, multa in Athenienses contulit et pro agonotheta resedit.* „Potem mijając Azję i wyspy popłynął do Achai i za przykładem Heraklesa i Filipa urządził misteria eleuzyńskie; wiele dobrodziejstw wyświadczył Ateńczykom i zasiadł jako przewodniczący igrzysk” – *Eliusz Spartianus Hadrian*, [w:] *Historycy cesarstwa rzymskiego. Żywoty cesarzy od Hadriana do Numeriana*, oprac. i przekł. H. Szelest, Warszawa 1966, s. 36.

²⁴ A. R. Birley, op. cit., s. 274 i nast.

²⁵ Por. T. Dydyński, op. cit., s. 64, wraz z dalszą cytowaną literaturą.

²⁶ „W najbardziej zażyłych stosunkach pozostawał Hadrian z filozofami Epikuletem i Heliodorem i by nie mówić o wszystkich imiennie, z gramatykami, retorami, muzykami, geometrami, malarzami i astrologami; w porównaniu z pozostałymi zdaniem wielu, wyróżniał się Favorynus” – *Eliusz Spartianus Hadrian...*, s. 39.

²⁷ Przypuszczalnie Hadrian poznał Epikteta podczas swej pierwszej podróży do Aten, około 110 lub 111 r. n.e., zob. *Epiktet* [w:] *Prosopographia Imperii Romani*², ed. E. Groag, A. Stein, t. III, Berlin 1943, s. 74; F. Millar, *Epictetus and the Imperial Court*, „Journal of Roman Studies” (JRS) 1965, 55, s. 141 i nast. O filozofie zob. C. Starr, *Epictetus and the Tyrant*, „Classical” 1949, 44, s. 20–29; M. Spanneut, *Epiktet*, [w:] *Reallexicon für Antike und Christentum*, ed. T. Klauser, t. V, Stuttgart 1962, s. 599–681; T. Wirth, *Arrians Erinnerungen an Epiktet*, „Museum Helveticum” 24, 1967, s. 149–89, s. 197–216; P. A. Brunt, *From Epictetus to Arrian*, „Athenaeum” 1977, 55, s. 19–48; P. A. Stadter, *Arrian of Nicomedia*, Chapel Hill 1980, passim; J. P. Hershbell, *The Stoicism of Epictetus: Twentieth-Century Perspectives*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt” (ANRW) 1989, 2.36.3, s. 2148–2163; A. A. Long, *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*, Oxford 2002, passim; W. O. Stephens, *Epictetus and Happiness as Freedom*, London 2007, passim.

a szczególnie Heliodorosa, Hadrian poznał w trakcie swego pobytu w Atenach²⁸ w 124 roku n.e. Ponadto w 125 roku n.e. cesarz potwierdził na piśmie nadany wtedy przywilej szkole epikurejskiej. Wykuto go w marmurze, a za odpowiednią cesarza umieszczono treść dokumentu zaczynającą się od słów: „Heliodorosowi”. Przymuszczałnie ów filozof stał na czele szkoły filozofii Ogrodu. Nawet jeśli nie był jej kierownikiem, to był epikurejczykiem, którego znał sam cesarz²⁹. Być może był to nawet Awidiusz Heliodorus, który sprawował urzędy znajdując się w bliskim otoczeniu Hadriana³⁰. Zatem mógł być tą osobą, którą cesarz poznał w trakcie swego pobytu w Atenach i dzięki niemu szkoła epikurejska otrzymała stosowny przywilej z mocy reskryptu. Heliodor był sukcesorem Popiliusza Teotimosa i jego następcą na stanowisku *diadocha* szkoły w Atenach³¹. Być może za szczególnym traktowaniem epikurejczyków stała wdowa po Trajanie, Plotyna³². Miała ona dość znaczny wpływ na Hadriana, który jej wiele zawdzięczał³³. To właśnie na jej prośbę została wydana konstytucja cesarska. Prawdopodobnie cesarzowa była wyznawczynią filozofii Ogrodu³⁴, o czym może świadczyć używana przez nią greka, jak również zainteresowanie samą szkołą wyrażone w liście do Hadriana³⁵. Zatem prośba Plotyny i szacunek i oddanie, jakim była darzona przez cesarza mogły być najważniejszym powodem, dzięki któremu szkoła epikurejska w Atenach otrzymała stosowny przywilej. Tym bardziej może on dziwić, gdyż stoi w sprzeczności z innymi regulacjami w zakresie prawa spadkowego, ustanowionymi z inicjatywy samego Hadriana. Owe regulacje przekazał Gaius w swych *Institutiones*.

G. 2, 285: *Ut ecce peregrini poterant fideicommissa capere, et fere haec fuit origo fideicommissorum. Sed postea id prohibitum est, et nunc ex oratione divi Hadriani senatus consultum factum est, ut ea fideicommissa fisco vindicarentur*³⁶.

²⁸ A. R. Birley, op. cit., s. 169.

²⁹ Ibidem, s. 275.

³⁰ M. Mytilene, *Inscriptiones Graecae et Romanae pertinentes*, t. IV, Paris 1927, s. 84 i nast.; W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907, s. 135.

³¹ T. Dorandi, *Plotina, Adriano e gli Epicurei di Atene*, [w:] *Epikureismus in der späten Republik und der Kaiserzeit...*, s. 137 i nast.

³² J. H. Oliver, *The Empress Plotina and the Sacred Thymelic Synod*, „Historia” 1975, 24, s. 125.

³³ *De Vita Hadriani Aelii Spartiani* 4, 1: *Usus Plotinae quoque favore, cuius studio etiam legatus expeditionis Parthicae tempore destinatus est.* „Cieszył się także Hadrian życzliwością Plotyny i za jej wstawieniem został mianowany legatem przeciwko Partom” – *Eliusz Spartianus Hadrian...*, s. 39.

³⁴ A. Wilhelm, op. cit., s. 271.

³⁵ A. R. Birley, op. cit., s. 169.

³⁶ „I tak np., cudzoziemcy mogli nabywać powiernictwa, i te powiernictwa były pierwotnie w użyciu; później jednakowoż wyszły z użycia i teraz na mocy rozporządzenia cesarza Hadriana powyższe powiernictwa przypadają skarbowi” – *Instytucje Gaja*, przepolszczył, uwagami opatrzył i pierw otwór dodał T. Dydyński, Warszawa 1865, s. 154; „I tak oto cudzoziemcy mogli nabywać powiernictwa, i chyba był to początek powiernictw, ale później to zostało zabronione i teraz na wniosek boskiego Hadriana została powzięta uchwała senatu, żeby takie powiernictwa podlegały

Na podstawie mowy boskiego Hadriana została podjęta uchwała senatu, aby cudzoziemcy nie mogli nabywać nawet fideikomisów. Zatem gdy takowe zostały ustanowione przypadają one skarbowi państwa (*fiscus*). Zatem, skoro cudzoziemcy nie mogli otrzymywać nawet fideikomisów, to tym bardziej nie mogli być ustanawiani sukcesorem uniwersalnym. O tym właśnie informował Ulpian.

Ulp. 22, 2 = FIRA II, s. 284: *Dediticiorum numero heres institui non potest, quia peregrinus est, cum quo testamenti factio non est*³⁷.

Z uwagi na brak zdolności do dziedziczenia cudzoziemiec (*peregrinus*) nie może być dziedzicem.

Zatem reskrypt Hadriana wydany na prośbę cesarzowej Plotyny był swego rodzaju przywilejem (*beneficium*) spadkowym³⁸ i mógł dotyczyć jedynie następstwa w szkole epikurejskiej w Atenach. Wyznawcy Epikura mocą konstytucji cesarskiej mogli więc posiadać odmienne uregulowanie wobec istniejącego porządku prawnego. Przypuszczalnie stało się tak dlatego, że sukcesja dotyczyła rzeczy niematerialnej, czyli następstwa na funkcji kierownika szkoły. Być może jednak Hadrian miał takie właśnie stanowisko w kwestiach dziedziczenia, jak wyrażone w reskrypcie. Natomiast regulacje przekazane w G. 2, 285 czy Ulp. 22, 2 mogą być oznaką zmiany poglądów cesarza, a takie stanowisko może być efektem podzielenia sugestii jurystów.

Bibliografia

Wydawnictwa źródłowe, słownikowe i encyklopedyczne

Filodemos, *O muzyce, O utworach poetyckich, Epigramy*, przekł., wstęp i przypisy K. Bartol, Warszawa 2002.

Fontes Iuris Cognoscendi I, Gai Institutiones, przekł. W. Rozwadowski, Poznań 2003.

wydaniu skarbowi państwa” – Gaius, *Instytucje*, przekł. z jęz. łac. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, s. 243. „Otóż peregryni mogli nabywać fideikomisy, i zapewne takie było pochodzenie fideikomisów, ale później zostało to zakazane na podstawie mowy boskiego Hadriana została podjęta uchwała senatu, aby takie fideikomisy były rewindykowane na rzecz fiskusa” – *Fontes Iuris Cognoscendi I, Gai Institutiones*, przekł. W. Rozwadowski, Poznań 2003, s. 171; por. także: E. Poste, *Gaii institutionum iuris civilis commentarii quattuor or elements of Roman law by Gaius*, Oxford 1890, § 285.

³⁷ „Dziedzic nie może zostać powołany spośród podbitych (*dediticii*), ponieważ jest on cudzoziemcem, względem którego nie ma zdolności sporządzenia testamentu” (przekład własny autorów).

³⁸ O przywilejach spadkowych w polskiej literaturze pisała R. Świrgoń-Skok, *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011, *passim*; eadem, *Przywileje spadkowe w rozwoju historycznym rzymskiego prawa prywatnego*, „Ius et Administratio” 2013, 1, s. 94 i nast.

- Fontes iuris Romani anteiustiniani*, eds S. Riccobono, J. Baviera, C. Ferrini, J. Furlani, V. Arangio-Ruiz, *pars 1. – Leges. pars 2. – Auctores. pars 3. – Negotia (FIRA)*, Florentiae 1940–43.
- Gaius, *Instytucje*, przekł. z jęz. łac. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982.
- Girard P. F., *Textes de droit romain*, Paris 1890.
- Historycy cesarstwa rzymskiego. Żywoty cesarzy od Hadriana do Numeriana*, oprac. i przekł. H. Szelest, Warszawa 1966.
- Instytucje Gaja*, przepolczył, uwagami opatrzył i pierw otwór dodał T. Dydyński, Warszawa 1865.
- Johnson A. C., Coleman-Norton P. R., Card Bourne F., *Ancient Roman Statutes. A Translation with Introduction, Commentary, Glossary and Index*, Austin 2003.
- Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie wiejskim*, przekł. i oprac. S. Łoś, Wrocław – Kraków 1956.
- Mytylene M., *Inscriptiones Graecae et Romanae pertinentes*, t. IV, Paris 1927.
- Oliver J. H., *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri (Memoirs of the American Philosophical Society)*, Philadelphia 1989.

Literatura

- Alexander P. J., *Letters and Speeches of the Emperor Hadrian*, „Harvard Studies in Classical Philology” (HSCP) 1938, 49.
- Amielańczyk K., *Rzymskie prawo karne w reskryptach cesarza Hadriana*, Lublin 2006.
- Bartol K., *Wstęp*, [w:] Filodemos, *O muzyce, O utworach poetyckich, Epigramy*, przekł., wstęp i przypisy K. Bartol, Warszawa 2002.
- Birley A. R., *Hadrian. Cesarz niestrudzony*, przekł. R. Wiśniewski, Warszawa 2002.
- Bremen R. van, „Plotina to all her friends”: *The letter(s) of the Empress Plotina to the Epicureans in Athens*, „Chiron. Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts” 2005, 35.
- Brunt P. A., *From Epictetus to Arrian*, „Athenaeum” 1977, 55.
- Casavola F., *Giuristi adrianei*, Roma 2011.
- Castner C. J., *Prosopography Of Roman Epicureans Between The Second Century B.C. And The Second Century A.D.*, Frankfurt/M., Bern, New York, Paris 1991, „Studien zur klassischen Philologie” 34, ed. M. Von Albrecht.
- D’Orgeval B., *L’empereur Hadrien. Oeuvre législative et administrative*, Paris 1950.
- Dorandi T., *Plotina, Adriano e gli Epicurei di Atene*, [w:] *Epikureismus in der späten Republik und der Kaiserzeit. Akten der 2. Tagung der Karl-und-Gertrud-Abel-Stiftung vom 30. September – 3. Oktober 1998 in Würzburg*, Stuttgart 2000.
- Dydyński T., *Cesarz Hadrian. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 1899.
- Epiklet* [w:] *Prosopographia Imperii Romani*², eds E. Groag, A. Stein, t. III, Berlin 1943.

- Gualandi G., *Legislazione Imperiale e Giurisprudenza*, Milano 1963.
- Hemelrijk E. A., *Matrona Docta: Educated Women in the Roman Elite from Cornelia to Julia Domna*, London 1999.
- Hersbell J. P., *The Stoicism of Epictetus: Twentieth-Century Perspectives*, „Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt” (ANRW) 1989, 2.36.3.
- Howe H., *Amatius, Lucretius and Cicero*, „American Journal of Philology” 1951, 72.
- Kłodziński K., *Udział sekretarzy ab epistulis i a libellis w procesie tworzenia reskryptów cesarskich*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2011, 8.
- Korpanty J., *Lukrecjusz*, Wrocław 1991.
- Krokiewicz A., *Hedonizm Epikura*, Warszawa 1961.
- Long A. A., *Epictetus: A Stoic and Socratic Guide to Life*, Oxford 2002.
- Łoś S., *Rzym na rozdrożu. Studium monograficzne o Katonie Starszym*, Warszawa 1960.
- Łoś S., *Wstęp*, [w:] Marcus Porcius Cato, *O gospodarstwie wiejskim*, przekł. i oprac. S. Łoś, Wrocław – Kraków 1956.
- McDermott W. C., *Plotina Augusta and Nicomachus of Gerasa*, „Historia” 1977, 26.
- Millar F., *Epictetus and the Imperial Court*, „Journal of Roman Studies” (JRS) 1965, 55.
- Mommsen T., *Zu der Rechtsstellung der athenischen Professoren in der römischen Kaiserzeit*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte”, „Romanistische Abteilung” (ZSS) 1892, 12 = 25.
- Morawski K., *Dwaj cesarze rzymscy Tyberyusz i Hadryan*, Kraków 1893.
- Oliver J. H., *The Empress Plotina and the Sacred Thymelic Synod*, „Historia” 1975, 24.
- Poste E., *Gaii institutionum iuris civilis commentarii quattuor* or elements of Roman law by Gaius, Oxford 1890.
- Reale G., *Historia Filozofii Starożytnej*, t. IV, Lublin 1999.
- Spanneut M., *Epiktet*, [w:] *Reallexicon für Antike und Christentum*, ed. T. Klauser t. V, Stuttgart 1962.
- Stadter P. A., *Arrian of Nicomedia*, Chapel Hill 1980.
- Starr C., *Epictetus and the Tyrant*, „Classical Philology” 1949, 44.
- Stephens W. O., *Epictetus and Happiness as Freedom*, London 2007.
- Świrgoń-Skok R., *Beneficja spadkowe w prawie rzymskim*, Rzeszów 2011.
- Świrgoń-Skok R., *Przywileje spadkowe w rozwoju historycznym rzymskiego prawa prywatnego*, „Ius et Administratio” 2013, 1.
- Tatarkiewicz W., *Historia Filozofii*, t. I, Warszawa 1981.
- Temporini H., *Die Frauen am Hofe Trajans: Ein Beitrag zur Stellung der Augustae im Principat*, Berlin 1979.
- Timpe D., *Der Epikureismus in der römischen Gesellschaft der Kaiserzeit*, [w:] *Epikureismus in der späten Republik und der Kaiserzeit. Akten der 2. Tagung der Karl-und-Gertrud-Abel-Stiftung vom 30. September – 3. Oktober 1998 in Würzburg*, Stuttgart 2000.
- Trojnar A., *Działalność kulturalna Tytusa Pomponiusza Attyka*, Katowice 1998.

- Weber W., *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig 1907.
- Wesoły M., *Epikureizm rzymski a Lukrecjusz*, „Symbolae Philologorum Posnaniensium” 1998, 7.
- Wilhelm A., *Ein Brief der Kaiserin Plotina*, „Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes in Wien” (ÖJh) 1899, 2.
- Wirth T., *Arrians Erinnerungen an Epiktet*, „Museum Helveticum” 1967, 24.